

Context as an Interpretive Method: A Study of Sabzawārī's *Mawāhib al-Raḥmān*

Hosain Norouzi

PhD student in *Qur'ān* and Hadith Sciences, Department of Islamic Theology,
Go. C., Islamic Azad University, Gorgan, Iran
(Email: 629659986@iau.ac.ir).

Seyed Reza Mosavi

Assistant Professor, Department of Islamic Theology, Go. C.,
Islamic Azad University, Gorgan, Iran (corresponding author: r3131393@iau.ac.ir).

Mohammad Ali Khaledian

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature,
Go. C., Islamic Azad University, Gorgan, Iran (Email: MA.Khaledian@iau.ac.ir).

Mehdi Afchengi

Assistant Professor, Department of Islamic Theology, Go. C.,
Islamic Azad University, Gorgan, Iran (Email: mehdiafchengi@iau.ac.ir).

Original Research

Received: 27/ 7/ 2025

Revised: 5/ 9/ 2025

Accepted: 6/ 9/ 2025

published: 6/ 9/ 2025

Pages: 199-220.

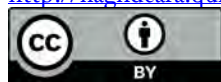
Publisher:

Mashhad Faculty of University of Quranic Theology and Awareness.
© 2025/ Authors retain the copyright and full publishing rights.

Online ISSN: 2783-5308

Open access in web address:

<http://naghdeara.quran.ac.ir>

Cite this article: Norouzi H., Mosavi S. R., Afchengi M., Khaledian M. A., "Context as an Interpretive Method: A Study of Sabzawārī's *Mawāhib al-Raḥmān*", *Critical Studies on the Quranic Exegesis* 6 (11), 2025, p. 199-220.

<http://doi.org/10.22034/naghdeara.2025.537252.1329>.

Extended Abstract

Interpreters of the *Qur'ān* have traditionally recognized *siyāq* (context) as a fundamental hermeneutical tool, generally defined as the ensemble of intra-textual indicators surrounding a verse that are essential for its correct exegesis. While its importance is widely acknowledged, a segment of classical and modern exegetes has expressed reservations, cautioning against a rigid, exclusive application of *siyāq* to all verses, which they argue can lead to artificial interpretations or impose unwarranted constraints on meaning.

This study provides a critical examination of the distinctive context-oriented methodology employed by the contemporary Shī'ī scholar, Sayyid 'Abd al-A'lā Mūsawī Sabzawārī, in his voluminous exegesis, *Mawāhib al-Raḥmān*. It argues that Sabzawārī not only champions *siyāq* as a central interpretive principle but also radically expands its conventional scope, transforming it from a primarily linguistic aid

into the foundational pillar of his entire exegetical system.

This study delineates a dual approach in Sabzawārī's work. On one hand, he aligns with mainstream exegetical tradition by treating *siyāq* as a dynamic and constructive mechanism for discerning divine intent. He leverages it to reveal the conceptual and objective coherence (*munāsabah*) between words, verses, and the overarching objectives of revelation. On the other hand, and this constitutes his primary innovation, Sabzawārī departs from the majority by advocating for a significantly broader conception of *siyāq*. For him, it is not confined to the immediate verbal environment but encompasses all textual and extra-textual indicators that can illuminate a verse's meaning. This inclusive definition integrates cultural, social, political, and historical evidence pertaining to the circumstances of revelation (*asbāb al-nuzūl*) as integral components of *siyāq*. This methodological expansion is consciously deployed to overcome the limitations and potential artificiality he identifies in narrower, purely linguistic applications of context.

Operating within the framework of Islamic, and more specifically, Shī'ī theological and hermeneutical principles, Sabzawārī's application of *siyāq* is both meticulous and systematic. The study meticulously catalogues the diverse functions of *siyāq* in *Mawāhib al-Raḥmān*, which can be categorized across two primary levels of operation. At the micro-analytical level (sentence and phrase), *siyāq* is employed to: determine the precise semantic value of words; differentiate between near-synonyms, expand or restrict lexical meanings based on the surrounding discourse, identify the correct referents of pronouns, elucidate subtle rhetorical devices such as emphasis (*ta'kīd*) and specificity (*ḥaṣr*), and ultimately, ascertain the primary intended meaning of a verse. This granular application serves to prevent misinterpretation and provides Sabzawārī with a robust, text-based criterion for critically evaluating and often refuting the opinions of other exegetes.

At the macro-analytical level (text and sūra), *siyāq* evolves into a powerful tool for establishing the *Qur'ān*'s structural and thematic coherence. Sabzawārī utilizes it to: reconstruct profound semantic links between seemingly disconnected verses, resolve apparent contradictions between different Quranic passages, explain complex pronominal references across verses, analyze the rhetorical architecture of larger passages, and demonstrate the intricate thematic unity within and across sūras. This higher-order application allows him to present a holistic, problem-oriented, and systematic interpretive model that treats the *Qur'ān* as an integrated whole.

In conclusion, the findings of this study demonstrate that *Mawāhib al-Raḥmān* offers a paradigm for the systematic and hierarchical application of *siyāq*. Sabzawārī's methodology successfully integrates lexical analysis, semantic coherence, rhetorical examination, and

intertextual reading into a unified exegetical framework. His work, therefore, represents a significant advancement in Quranic hermeneutics, effectively elevating *siyāq* from its conventional status as a supplementary literary clue to that of a central, indispensable, and sophisticated methodological principle. As such, *Mawāhib al-Raḥmān* stands as a pioneering work in intra-textual and intertextual analysis, providing a valuable and stimulating model for future research in Quranic interpretive methodology and critical exegetical studies.

Keywords: Functions of Quranic Context (Siyāq), Intertextual Analysis of the *Qur'ān*, Resolving Apparent Contradictions in Verses, Hermeneutics of Quranic Exegesis, The *Qur'ān*'s Internal Coherence.

Bibliography

1. The Holy *Qur'ān*.
2. Ālūsī, Maḥmūd b. 'Abd Allāh, *Rūḥ al-Ma'ānī fī Tafsīr al-Qur'ān al-'Aẓīm wa al-Sab' al-athānī*, Beirut, Dār al-Kutub al-'Ilmiyah, 1415 AH [Arabic].
3. Asgharpour, H., & et. al., "Typology of the Role of Siāq in the Interpretation of *Min Waby al-Qur'ān*, From Meaning Determination to Transcendence of Signification", *Quranic Stylistic Studies*, vol. 12, 2023 [Persian]¹.
4. Darwazah, Muḥammad 'Izzat, *Al-Tafsīr al-Ḥadīth*, Cairo, Dār Iḥyā' al-Kutub al-'Arabīyah, 1383 SAH [Arabic].
5. Johnson, R., "The Role of Context in Quranic Interpretation", *Journal of Quranic Studies*, vol. 17, no. 3, 2015, pp. 45-67.
6. Khāmeḥ-Gar, Muḥammad, *Sākbtār-e Handesī-ye Sūreh-bā-ye Qur'ān*, Tehran, Sherkat-e Chāp va Nashr-e Beyn al-Melalī, 1386 SAH [Persian].
7. Khaṭīb al-Qazwīnī, Muḥammad b. 'Abd al-Raḥmān, *Ulūm al-Balāghah*, Beirut, Dār Iḥyā' al-'Ulūm, 1408 AH [Arabic].
8. Ma'rifat, Muḥammad Hādī, *Al-Tambīd fī 'Ulūm al-Qur'ān*, Qom, Mu'assiseh-ye Farhangī-ye Intishārātī al-Tamhīd, 1388 SAH [Arabic].
9. Muẓaffar, Muḥammad Riḍā, *Uṣūl al-Fiqh*, Qom, Intishārāt-e Ismā'īliyān, 1375 SAH [Arabic].
10. Mughniyah, Muḥammad Jawād, *Al-Tafsīr al-Kāshif*, Qom, Dār al-Kitāb al-Islāmī, 1424 AH [Arabic].
11. Nouraldean, A. S., "Meaning and Context: Three Different Perspectives", *British Journal of English Linguistics*, vol. 3, no. 2, 2015, pp. 12-25.

1. <https://doi.org/10.30473/qss.2023.67890.1234>.

12. Rahman, F., *Major Themes of the Qur'ān*, Chicago, IL, University of Chicago Press, 1980.
13. Rajabī, Maḥmūd, *Ravesb-e Tafsīr-e Qur'ān*, Qom, Mu'assese-ye Āmūzeshī va Pajūheshī-ye Emām Khomeinī, 1388 SAH [Persian].
14. Rajabī, Maḥmūd, *Ravesb-shināsī-ye Tafsīr-e Qur'ān*, Qom, Pajūhishkadeh-ye Ḥawzeh va Dānishgāh va SAMT, 1379 SAH [Persian].
15. Riḍā'ī Iṣfahānī, Muḥammad 'Alī, *Tafsīr-e Qur'ān-e Mehr*, Qom, Pajūhesh-hā-ye Tafsīr va 'Ulūm-e Qur'ān, 1387 SAH [Persian].
16. Sabzawārī, Sayyid 'Abd al-A'lā, *Mawāhib al-Raḥmān fī Tafsīr al-Qur'ān*, Beirut, Mu'assasah Ahl al-Bayt, 1409 AH [Arabic].
17. Ṣadr, Sayyid Muḥammad Bāqir, *Durūs fī 'Ilm al-Uṣūl*, Beirut, Dār al-Kitāb al-Lubnānī, 1978 [Arabic].
18. Saeed, A., *Reading the Qur'an in the Twenty-First Century: A Contextualist Approach*, Abingdon, UK, Routledge, 2014.
19. Smith, J., "Contextualizing the *Qur'ān*: A New Approach to Interpretation", *Islamic Studies*, vol. 52, no. 3, 2015, pp. 321-340.
20. Taban, J., "The Role of Context in Interpreting *Qur'ān*", *Religious Anthropology*, vol. 15, 2008, pp. 78-92.
21. Ṭabāṭabā'ī, Sayyid Muḥammad Ḥusayn, *Al-Mizān fī Tafsīr al-Qur'ān*, Beirut, A'lāmī, 1390 SAH [Arabic].
22. Zarkashī, Muḥammad b. 'Abd Allāh, *Al-Burbān fī 'Ulūm al-Qur'ān*, Beirut, Dār al-Ma'rifah, 1410 AH [Arabic].

روی‌کرد سیاق‌محور در تفسیر مواهب الرحمن تحلیل نوآوری‌های روش‌شناختی عبدالاعلی سبزواری

حسین نوروزی ^{ID}

دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، گروه الهیات و معارف اسلامی، واحد گرگان،
دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران (ایمیل: 629659986@iau.ac.ir).

سید رضا موسوی ^{ID}

استادیار گروه الهیات و معارف اسلامی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی،
گرگان، ایران (نویسنده مسئول: r3131393@iau.ac.ir).

محمدعلی خالدیان ^{ID}

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی،
گرگان، ایران (ایمیل: MA.Khaledian@iau.ac.ir).

مهدی افچنگی ^{ID}

استادیار گروه الهیات و معارف اسلامی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی،
گرگان، ایران (ایمیل: mehdiafchengi@iau.ac.ir).

چکیده

مفسران سیاق را به معنای مجموعه قرائن درون‌متنی ضمیمه به هریک از آیات قرآن می‌انگارند و آگاهی از آن را کمابیش برای تفسیر قرآن ضروری می‌دانند؛ گرچه بعضی از ایشان تفسیر همه آیات با نظر به سیاق را نیز برنمی‌تابند و در آن تکلفات یا محظوراتی می‌بینند. در مطالعه کنونی روی‌کرد سیاق‌محور سید عبدالاعلی موسوی سبزواری، مفسر معاصر (درگذشته ۱۴۱۴/۱۳۷۲ ش)، در تفسیر مواهب الرحمن بازشناسانده می‌شود. مؤلف این تفسیر از یک‌سو همانند بسیاری دیگر از مفسران به سیاق هم‌چون ابزاری سازنده و پویا برای کشف مراد الهی در فرآیند تفسیر می‌نگرد که با تکیه بر آن می‌توان پیوستگی ذهنی و عینی میان واژه‌ها و مقاصد وحی را بازشناخت. از دیگر سو، برخلاف غالب مفسران، وی مفهومی وسیع‌تر از سیاق اراده کرده، آن را مشتمل بر همه قرائن متنی و برون‌متنی حاکی از معنای آیه‌شناسانده، شواهد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و تاریخی مرتبط با نزول هر آیه را هم‌چون بخشی از سیاق برشمرده، و این‌گونه، کوشیده است بر محظوراتی که گاه در حمل آیه‌ای بر سیاق به معنای مُصَبِّحِ آن حاصل می‌شود غلبه کند. هدف مطالعه کنونی بازشناسی روی‌کرد خاص سبزواری به سیاق و راه‌کارهای او برای تحلیل ساختار معنایی و روابط بینامتنی، رفع تعارضات ظاهری، و تفسیر نظام‌مند آیات است. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که در تفسیر مواهب الرحمن، سیاق ابزاری کارآمد و چندبعدی شناسانده می‌شود که توجه به آن، نه تنها به فهم دقیق‌تر معانی و مفاهیم آیات قرآن کمک می‌کند، مانع تفسیر نادرست نیز می‌شود.

کلیدواژه‌ها: کارکردهای سیاق، تحلیل بینامتنی قرآن، رفع تعارضات ظاهری آیات، روش‌های تفسیری، انسجام درونی قرآن.

مقاله پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۴/۵/۵ ش

بازنگری: ۱۴۰۴/۶/۱۴ ش

پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۱۵ ش

نشر: ۱۴۰۴/۶/۱۵ ش

صفحه ۱۹۹-۲۲۰.

ناشر:

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (دانشکده علوم قرآنی مشهد).
© ۲۰۲۵ / نویسندگان دارنده حق تألیف مقاله خود بدون محدودیت اند.

شاپای الکترونیکی: ۵۳۰۸-۲۷۸۳

دسترسی آزاد:

<http://naghddeara.quran.ac.ir>

چه‌گونه به این مقاله ارجاع دهیم؟

نوروزی، حسین، موسوی، سیدرضا، افچنگی، مهدی و خالدیان، محمدعلی، «روی‌کرد سیاق‌محور در تفسیر مواهب الرحمن: تحلیل نوآوری‌های روش‌شناختی عبدالاعلی سبزواری»، پژوهش‌نامه نقد آراء تفسیری ۶(۱۱)، ۱۴۰۴ ش، ص ۱۹۹-۲۲۰.

<https://doi.org/10.22034/naghddeara.2025.537252.1329>. ^{doi}

درآمد

در اصطلاح مفسران **قرآن** کریم سیاق به معنای زمینه، بافت یا بستر صدورِ هریک از آیاتِ **قرآن** است. می‌توان تا حدود زیادی آن را مترادف با قرائن و شواهدی دانست که از ارتباط میانِ آیاتِ **قرآن** به دست می‌آیند و در تعامل با هم **افق معنا** را برای مخاطب می‌گشایند و به فهم معنای دقیقِ آن آیات کمک می‌کنند. به عبارت دیگر، سیاقِ هر آیه چگونگی چینش واژگان و معانیِ آن آیه و نسبت‌شان با واژگان و معانیِ جملات مجاور است.

برخی از عالمانِ قدیم علوم ادبی هم اصطلاح **سیاق** را برای اشاره به بستر شکل‌گیری هر متنی از متون به کار برده، و برای فهم **سیاق** هر سخنی نقش تعیین‌کننده در کشف مقصود متکلم قائل شده‌اند. از منظر ایشان شرایط مخاطب متنوع است و همین تنوع سبب تغییر لحن‌ها می‌شود؛ پس برای فهم هر سخنی باید به تناسب موقعیت و جایگاه گوینده در **مَقَامِ تَخاطُب** توجه کرد (بنگرید به: خطیب قزوینی، **علوم البلاغه**، ۷-۸). عالمانِ اصول فقه هم توجه به سیاق را شرطی مهم برای فهم متون و عبارات شرعی می‌دانند. خاصه در مبحث اصولی **حجیت ظواهر**، دلالت سیاق ذیل عنوان **دلالة الاقتضاء** و در کنار **دلالة التنبیه** و **دلالة الاشارة** بررسی می‌شود (برای نمونه، بنگرید به: مظفر، **اصول الفقه**، ۱/۱۸۴).

در بازگرداندنِ سخن به کاربرد سیاق در فهم **قرآن** باید گفت چندلایگی معنای آیاتِ **قرآن** همیشه مفسران را با این پرسش بنیادین مواجه می‌کرده است که چه‌گونه می‌توان به مراد الهی در پسِ الفاظ و ساختارهای متنی **قرآن** دست یافت. سیاق یکی از **ابزارهای معنایی** است که مفسران از قدیم درباره اهمیت آن برای فهم **قرآن** بحث نموده، و جایگاه محوریِ آن در میان روش‌های شناختِ معنا را برای کشف مقاصدِ الهی و فهمِ دلالاتِ **قرآن** یادآور شده‌اند. برای نمونه، زرکشی (درگذشته ۷۹۴ق) از **سیاق** هم چون نظم خاص کلام و چارچوبی برای فهم ساختار آیات سخن می‌گوید. وی در تبیین کارکرد سیاق می‌نویسد:

سیاق (بافت کلام) کلید فهم مقصود گوینده است که ابهامات را برطرف کرده، عمومات را تخصیص داده و مطلقات را مقید می‌کند و بی‌توجهی به آن موجب کژفهمی می‌شود؛ نمونه آن آیه «ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ» است که سیاقش بر تحقیر دلالت دارد (زرکشی، **البرهان**، ۲/۳۳۵؛ در همین باره، نیز بنگرید به: آلوسی، **روح المعانی**، ۱۲/۳۸۱).

به بیانی دیگر، درک سیاق سبب می‌شود مفسر از برداشت‌های گسسته از مقصود آیاتِ **قرآن** در امان بماند و با شناختِ لحنِ پیام به درک معنای آن راه جوید (بنگرید به: رجبی، **روش تفسیر قرآن**، ۹۶).

غالباً فهم سیاقِ هر آیه در نتیجه تعامل مفسر با عبارات و معانیِ مذکور در آیاتِ پیشین و پسین و ساختار سوره ممکن می‌شود. با چنین مروری می‌توان شماری از شواهد و **قرائن درون‌متنی** را بازشناخت؛ هم‌چون معنایی که می‌توان از چینش کلماتِ هر آیه یا نظم نحوی و معناییِ چند آیه دریافت، یا معنایی که با نظر به پیوند جمله‌ها و

ارجاع ضمیرها شناخته می‌شوند. گاه نیز ممکن است **قرائنی میان‌متنی** —هم‌چون مقاصد سوره و ساختار کلی آن— یا **برون‌متنی** —هم‌چون شأن نزول آیات و شرایط خطاب— به درک سیاق یاری رسانند.

شواهد توجه به ضرورت تحلیل سیاق برای فهم آیات را در تفاسیر کهن **قرآن** هم می‌توان بازدید (برای نمونه، بنگرید به: شافعی، **احکام القرآن**، ۱/ ۱۴، ۴۸، جاهای مختلف). با این حال، بسیاری از مفسران مشهور به طرح کلی نقش سیاق بسنده کرده، و کم‌تر به تبیین عناصر سازنده آن در فرآیند تفسیر پرداخته‌اند. این کاستی در آثار تفسیری برجسته‌ای هم چون **التبیان فی تفسیر القرآن** شیخ طوسی، **مجمع البیان** طبرسی و **التفسیر الکبیر** فخر رازی نیز به وضوح مشهود است. مؤلفان این آثار به‌طور موردی از سیاق بهره برده یا احیاناً بر اهمیت تحلیل آن تأکید نموده‌اند (برای مرور نمونه‌هایی از اشارات مفسران به اهمیت سیاق در تفسیر **قرآن**، بنگرید به: رجبی، **روش‌شناسی تفسیر قرآن**، ۱۱۸-۱۴۴). با این حال، غالباً به طرح کلی نقش سیاق بسنده کرده، و کم‌تر به تبیین عناصر سازنده آن در فرآیند تفسیر پرداخته‌اند. حتی معمولاً چنین فرض کرده‌اند که دیگر مفسران هم اصطلاح سیاق را در همان معنایی به کار می‌برند که مقصود خود ایشان است؛ حال آن‌که بررسی‌های دقیق‌تر نشان می‌دهد برداشت‌ها از مفهوم سیاق بسی متنوع، پراکنده و عمدتاً محدود به شواهد و قرائن ادبی مندرج در متن بوده است.

طرح مسئله

اهمیت سیاق در فهم صحیح **قرآن** توجه شماری از محققان حوزه روش‌شناسی تفسیر را در دهه‌های اخیر برانگیخته است. برخی از ایشان **سیاق** را مطمئن‌ترین ابزار درک معنای آیات دانسته، و بر ضرورت توجه به پیوند متنی و مفهومی آیاتی که در کنار یک‌دیگر قرار گرفته‌اند تأکید نموده‌اند (تابان، «نقش سیاق...»^۱، سراسر مقاله). برخی دیگر، در کنار تأکید بر اهمیت سیاق، بر این نیز تأکید نموده‌اند که نباید مفهوم سیاق آیات را به صرف شواهد درون‌متنی هر سوره تقلیل داد (برای نمونه، بنگرید به: اسمیت، «زمینه‌سازی **قرآن**...»^۲، سراسر مقاله). برخی از این نیز فراتر رفته، با پذیرش تعریف موسّع یادشده از مفهوم سیاق، آن را به **مجموعه شواهد درون‌متنی و برون‌متنی لازم برای فهم لحن خطاب** تعریف کرده، و کارکردهای چندگانه‌ای نیز برایش برشمرده‌اند (بنگرید به: اصغرپور، «گونه‌شناسی نقش سیاق...»^۳، سراسر مقاله).

برپایه همین تعریف موسّع، معاصران میان سیاق لفظی، سیاق ساختاری-معنایی، و سیاق تاریخی-فرهنگی تمایز نهاده‌اند؛ با این توضیح که شواهد مفید برای فهم لحن خطاب گاه از الفاظ و عبارات متن فهمیده می‌شوند، گاه از نحوه چینش عبارات و جملات، گاه از روابط مفهومی میان بخش‌های مختلف متن، و گاه از محیط تاریخی و

1. Taban, "The Role of Context..."

2. Smith, "Contextualizing the *Qur'ān*..."

3. Asgharpour & et al., "Typology of the Role of Siāq ..."

فرهنگی خاصی که متن در آن پدید آمده است (بنگرید به: رضایی اصفهانی، **تفسیر قرآن مهر**، ۱/ ۷۴؛ خامه‌گر، **ساختار هندسی سوره‌های قرآن**، ۸۶؛ نورالدین، «معنا و سیاق...»^۱، ۹۰-۷۵؛ جانسون، «نقش سیاق...»^۲، ۱۳-۱). فراتر از نظریه‌پردازی‌ها، میزان توجه مفسران مختلف به سیاق در عرصه عملی تفسیر **قرآن** بسی متفاوت است. در سخن از تفاسیر شیعی معاصر، با ظهور **المیزان** طباطبایی (آغاز نشر: ۱۳۷۵ق/ ۱۳۳۴ش) گامی مهم در بهره‌گیری روشمند از سیاق برداشته شد. طباطبایی در توضیح روش تفسیری خود از فهم سیاق هم‌چون یکی از ابزارهای لازم برای تفسیر **قرآن** با **قرآن** یاد نکرد. با این حال در سراسر متن تفسیر خود نیز بارها به سیاق آیات استناد نمود (برای نمونه، بنگرید به: طباطبایی، **المیزان**، ۱/ ۱۹، ۲۶-۲۷، ۵۲، جاهای مختلف). البته، مرور استدلال‌ات وی به سیاق نشان می‌دهد که سیاق را چیزی فراتر از مجموع شواهد و قرائن درون‌متنی لازم برای فهم آیات نمی‌شناخت.

در قیاس با **المیزان** طباطبایی می‌توان از تفسیر **مواهب الرحمن** سبزواری (درگذشته ۱۴۱۴ق/ ۱۳۷۲ش) یاد کرد که روی‌کردی متمایز و بدیع را در بهره‌گیری از سیاق به معنای مَوْسَعِ آن عرضه می‌کند. تعبیر «کما هو مقتضی سیاقها» و تعابیر مشابه در مواضع متعددی از **مواهب الرحمن** سبزواری به کار رفته، و نشان‌دهنده تکیه گسترده‌ای بر سیاق است (برای نمونه، بنگرید به: سبزواری، **مواهب الرحمن**، ۱/ ۳۳ «أحدهما سیاق الآية...»، ۴۰۱ «فإن سیاقها يدلّ علی...»، ۲/ ۲۲۹ «الآیات المتقدمة وما فی سیاقها...»). با مرور این اثر می‌توان دریافت سبزواری با اتکاء گسترده به سیاق، نه به عنوان ابزاری فرعی بل که به منزله بنیان روش‌شناختی تفسیر خویش، افق تازه‌ای در تبیین ارتباطات درون‌قرآنی و رفع پیچیدگی‌های تفسیری می‌گشاسد. نوآوری او در به‌کارگیری متنوع و نظام‌مند سیاق **مواهب الرحمن** را به تفسیری بدل ساخته که ظرفیت‌های ادبی و معنایی سیاق را به سطحی روش‌مند و مسئله‌گشا ارتقاء داده است.

مدعای مطالعه کنونی این است که با نگارش تفسیر **مواهب الرحمن** (آغاز نشر: ۱۴۰۴ق/ ۱۳۶۳ش) نوع نگاه‌ها به جایگاه سیاق در تفسیر آیات **قرآن** تغییر یافت. عبدالاعلی سبزواری، بی‌آنکه تحت تأثیر مستقیم نظریه‌پردازی‌های جدید درباره کاربرد سیاق باشد، نه‌تنها در مقام عمل به سیاق در فهم و تفسیر آیات پای‌بند بود، بل که مهم‌تر از آن، سیاق را فراتر از یک ابزار فرعی و صرفاً ادبی—به مثابه اصلی‌ترین شاخص روش تفسیری خویش برگزید و از آن برای حل مسائل و مشکلات تفسیری بهره گرفت.

روش تفسیری موسوی سبزواری و جایگاه سیاق در آن تاکنون واکاوی نشده است. در مطالعه حاضر با تمرکز بر **مواهب الرحمن** کوشش خواهد شد نشان داده شود سبزواری چه تلقی‌ای از سیاق دارد و وجوه تشابه و تمایز درک او از این ابزار مفهومی با درک دیگر مفسران چیست. به بیان دیگر، می‌خواهیم با این مطالعه دریابیم وی سیاق را

1. Nouraldean, "Meaning and context ...".

2. Johnson, "The Role of Context in Quranic ...".

چه‌گونه تعریف کرده و چه‌گونه به‌کار گرفته است، کاربست او چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی با مفسران قدیم و معاصر دارد، و این ابزار مفهومی در روش تفسیری او چه‌گونه در حل مشکلات فهم قرآن نقش آفرین است. تا کنون کوشش‌هایی برای معرفی و تحلیل روش تفسیری سبزواری انجام گرفته است که می‌تواند زمینه مطالعه حاضر را روشن سازد. از میان این مطالعات گسترده، تنها به‌مثابه چند نمونه، می‌توان نخست به مطالعه زهرا جدیدی و فتحیه فتاحی‌زاده در مقاله «بررسی استنادهای تفسیری در مواهب الرحمن» (مطالعات فهم حدیث، تابستان ۱۳۹۴ ش) اشاره کرد. مؤلفان در این مطالعه کوشیده‌اند نشان دهند روش تفسیری سبزواری تلفیقی از رویکردهای عقلی و نقلی است.

محب‌پور حقیقی و شریفانی هم در مقاله «بررسی تطبیقی روش تفسیری مواهب الرحمن و المیزان» (۱۴۰۲ ش) با مقایسه این دو تفسیر شیوه‌های کاربرد روش تفسیر قرآن با قرآن در هر دو را با هم‌دیگر مقایسه کرده‌اند. برپایه این مطالعه، تبیین واژگان و توجه به سیاق در المیزان نوآورانه دانسته شده، و در برابر، اهتمام سبزواری به تحلیل دقیق مفردات و سبک نوین زبانی از امتیازات مواهب الرحمن معرفی شده است. موسوی نیز در مقاله «حجیت خبر واحد در تفسیر...» (۱۴۰۳ ش) با بازخوانی نظریه تفسیری سبزواری، جایگاه خبر واحد را در تفسیر مواهب الرحمن بررسی کرده و نشان داده است سبزواری اعتبار خبر واحد موثق را عام می‌داند و آن را در عرصه‌های مختلف تفسیر معتبر می‌شمارد. در هیچ‌یک از این مطالعات کاربردهای سیاق در مواهب الرحمن بازکاویده نشده است.

۱. کارکرد سیاق در بازشناسی مفردات

سبزواری در تفسیر مواهب الرحمن به بهره‌گیری از منابع گوناگون برای فهم قرآن اصرار دارد. از همین رو—در کنار بهره‌جویی‌های فراوان او از منابع تفسیری روایی و تفسیر قرآن با قرآن یا توجه او به قرائن لفظی، شواهد ادبی و اصول بلاغت—می‌توان توجه فراوان او به سیاق آیات را نیز شاهد بود؛ امری که گویای التزام وی به ارائه تفسیری دقیق، جامع و هم‌آهنگ با انسجام درونی قرآن است. نقش محوری سیاق در تحلیل‌های سبزواری را از این می‌توان دریافت که وی حدود ۳۴۰ بار به استنباط نکته‌ای بر اساس سیاق اشاره کرده است.

۱-۱) تعیین معنای دقیق واژه‌ها

یکی از کاربردهای سیاق برای سبزواری در مواهب الرحمن تعیین دقیق واژه‌های قرآن و معنای آن‌ها است. بارزترین جلوه آن را می‌توان در داوری وی میان قرائات مختلف یک واژه در قرآن برپایه سیاق دید. مثلاً در جایی (۷۷/۱۱) پس از طرح چند احتمال معنایی، با عبارت «كما هو مقتضی سیاقها» قرائتی را که با صدر و ذیل آیه سازگار است برمی‌گزیند. نمونه‌ای نزدیک ذیل آیه وضو (مائده/۶) آمده است؛ آن‌جا که می‌نویسد: «ویدل علی ما

ذکرنا سیاق التعبير فی الآیة المبارکة...» و با تکیه بر سیاق یکی از قرائت‌ها را بر قرائات دیگر ترجیح می‌دهد. سیاق در تفسیر سبزواری بسی فراتر از بحث اختیار قرائات هم کاربرد دارد. یکی این کاربردها تعیین دقیق معنای واژگان و تحدید دلالت آیات است. سبزواری بر این باور است که بافت زبانی و ساختار سیاقی آیات معیاری معتبر برای بازشناسی معنای حقیقی الفاظ است و از تفسیرهای متکثر یا نامرتب با زمینه کلام باید پرهیز کرد. نمونه‌ای از این روی‌کرد را می‌توان در تحلیل سبزواری از دو واژه قرآنی **جَنَّتْ** و **فردوس** دید. سبزواری پس از نقل دیدگاه برخی لغویان — که **جَنَّتْ** را دربردارنده نخلستان و **فردوس** را مشتمل بر تاکستان دانسته‌اند — میان اصطلاح خاص در یک عصر و تحدید اصل معنا تفکیک می‌کند. وی تصریح می‌نماید اگر منظور این باشد که صرفاً گروهی خاص از این دو تعبیر چنین معنایی درمی‌یافته‌اند امر ناممکنی نیست؛ اما اگر مقصود تحدید معنای جنت یا فردوس در **قرآن** باشد، نه تنها دلیلی بر آن وجود ندارد که حتی سیاق آیات قرآنی خلاف آن را نشان می‌دهد. او به آیاتی چون «وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ» (انعام/ ۹۹) و «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا» (کهف/ ۱۰۷) استناد می‌کند و یادآور می‌شود که سیاق در هر دو مورد واحد است و هیچ دلالتی بر آن تخصیص لغوی ندارد (**مواهب الرحمن**، ۸/ ۳۴۵).

سبزواری در ادامه از کاربردهای مکرر **جَنَّتْ** و **جَنَّات** در **قرآن** نتیجه می‌گیرد که اهتمام الهی به این معنا حاکی از جایگاه بنیادین بهشت هم‌چون نعم ابدی و دارالمتقین است. وی با ارجاع به آیه «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ» (توبه/ ۱۱۱)، نشان می‌دهد که سیاق این وعده‌ها جنبه الهی-اجتماعی معامله میان خدا و مؤمنان را برجسته ساخته، و معنای **جَنَّتْ** را از سطح یک تعریف لغوی صرف به سطح یک حقیقت ایمانی و راه‌بردی ارتقاء داده است.

نمونه‌ای دیگر در این زمینه تحلیل وی از جملات شرطیه و کاربرد فعل **كَانَ** است. سبزواری در ذیل آیه «وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا» (بقره/ ۲۴) تصریح می‌کند که جمله شرطیه می‌تواند با تحقق شرط، با امکان آن، و حتی با امتناع فعلی آن نیز سازگار باشد؛ بدین معنا که سیاق ظرفیت پذیرش هر سه وضعیت را دارد. او سپس درباره فعل **كَانَ** توضیح می‌دهد که در این‌گونه موارد، **كَانَ** از دلالت زمانی و زمان منسلخ است؛ نه از خود فعل. از همین رو معنای آن را تنها برپایه سیاق می‌توان دریافت؛ مگر آن‌که قرینه‌ای خلاف آن وجود داشته باشد (**مواهب الرحمن**، ۱/ ۱۱۲). این‌گونه، با تکیه بر سیاق نه تنها به تبیین معنای الفاظ راه می‌جوید که دایره دلالت آن‌ها را نیز تعیین می‌کند.

۲-۱) مشخص کردن فرق میان معنای واژه‌های مُتْقَارِب

درک دقیق مفاهیم واژگانی **قرآن** فراتر از معنانشناسی لغوی و ترجمه‌های متعارف، و نیازمند توجه به سیاق آیات است. تحلیل سیاقی مفسر را به سطوح عمیق‌تر معنایی واژگان راه‌نمایی می‌کند. یک مثال از تحلیل سیاقی در

مواهب الرحمان برای شناخت مرز میان دو واژه با معنای نزدیک را در سخن مفسر درباره واژه **قَوْل** می‌توان جست. در تفسیر آیه ۱۶ سورة آل عمران، سبزواری با تحلیل لغوی و سیاقی واژه **قَوْل** آن را «سخنی هم‌آهنگ با نیت درونی و صدق باطنی» می‌داند. به باور او، **قَوْل** برخلاف **کلام**، تنها زمانی ارزشمند است که زبان و دل در بیان آن یکی باشند. سیاق آیه نیز این معنا را تقویت می‌کند و نشان می‌دهد که دعای مؤمنان زمانی اثرگذار است که از ایمان راستین سرچشمه گرفته باشد (همان، ۱۲۰/۵).

درک تمایز میان **خَوْف** و **خَشْيَت** از دیرباز در منابع لغوی و تفسیری مورد توجه بوده است؛ لغویانی هم‌چون ابن فارس و راغب اصفهانی خوف را ترسی عام و خشیت را ترسی ویژه و همراه با معرفت دانسته‌اند. مفسرانی هم‌چون فخر رازی و طبرسی نیز همین تفکیک را در آثار خود بازتابانده‌اند. باین حال بحث در همه این موارد در سطح توضیح معنای واژه باقی مانده، و پیوند آن با ساختار سیاقی آیه کم‌تر برجسته شده است. نوآوری موسوی سبزواری در **مواهب الرحمن** در همین نقطه آشکار می‌شود. او ذیل آیه «فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ» (مائده/ ۳)، خشیت را نه صرفاً کیفیتی نفسانی، بل که حلقه‌ای در تداوم سیاق آیه می‌داند. می‌گوید: «پس از آن‌که کافران از تسلط بر دین مایوس معرفی می‌شوند، قرآن ترس مؤمنان از دشمن را بی‌اعتبار می‌کند و در برابر ایشان را به خشیت از خداوند فرامی‌خواند» (**مواهب الرحمن**، ۳۱۴/۱۰). برپایه توضیحات وی می‌توان دریافت معنای **خَشْيَت** در این بافت خاص به معنای **جابه‌جایی محور ترس** از قدرت بیرونی به هیبت الهی است.

سبزواری در این چارچوب **خشیت** را نشانه‌ای از **شکر نعمت الهی**، **تعمیق توحید** در قلمرو اطاعت، و **پشتوانه‌ای برای تقویت تقوا** معرفی می‌کند. وی هم‌چنین احتمال تفسیر **خشیت** به معنای **رجاء** را با استناد به سیاق رد می‌کند و نشان می‌دهد که بافت آیه به‌روشنی بر خوفی آمیخته با تعظیم دلالت دارد (همان‌جا). این‌گونه، برخلاف مفسران پیشین که تنها به یادکرد تفاوت لغوی **خوف** و **خشیت** بسنده کرده بودند، سبزواری تمایز این دو را در بستر سیاق و به نظر به فضای کلی آیات **قرآن** بازمی‌فهمد و معنای دقیق تعبیر قرآنی را فراتر از لغت‌نامه‌ها با نظر به شواهد و کاربردهای قرآنی می‌جوید.

۳-۱) توسعه یا تضییق معنای واژه‌ها برپایه سیاق

افزون‌براین‌ها، سبزواری گاهی هم برپایه سیاق معنای واژه‌ای قرآنی را وسیع‌تر یا محدودتر از آنچه برپایه کاربردهای لغوی تصور می‌شود می‌شناساند. یک نمونه از چنین شیوه‌ای را در تفسیر وی از واژه **وَلِيّ** می‌توان دید. موسوی سبزواری ذیل آیه ۵۱ سوره مائده، مشتقات ماده واژه **وَلِيّ** را با تکیه بر سیاق حاکی از رابطه‌ای هم‌راه با محبت، هم‌دلی و پیوند عاطفی می‌داند؛ نه صرفاً بازتاباننده رابطه‌ای اجتماعی یا سیاسی. وی برهمین پایه تأکید می‌کند که نهی آیه از **وَلِيّ** گرفتن غیرمؤمنان به معنای ممنوعیت تعامل مطلق با اهل کتاب نیست؛ بل که ناظر به نفی یگانگی قلبی و پیوند حمایتی کامل است. به گفته او، شدت و ضعف پیوستگی در معنای **ولی** بسته به سیاق

متغیر است و همین نکته موجب خلط معنایی برخی مفسران شده است (مواهب الرحمن، ۲۹۱/۱۱).

در حالی که مفسران سنتی، مانند طبری یا زمخشری، ولی را عمدتاً در چارچوب ولایت سیاسی یا اتحاد اجتماعی تفسیر می‌کنند و بر ممنوعیت مطلق روابط تأکید دارند، سبزواری با تحلیل معنای ریشه برپایه تحلیل سیاقی لایه‌ای عاطفی و روان‌شناختی به درک‌ها از معنای ولی می‌افزاید. این نوآوری نه تنها از خلط میان سطوح مختلف پیوند (از دوستی سطحی تا یگانگی قلبی) جلوگیری می‌کند، بل که اجازه می‌دهد تقیید حکم آیه به بستر تاریخی-اجتماعی مدینه واضح شود؛ جایی که مسلمانان با یهود و نصاری تعاملات اقتصادی داشتند.

یک نمونه از شواهد درون‌متنی که سبزواری به آن استناد می‌کند آیه «لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ» (ممتحنه/ ۱) است. استناد وی به این آیه هم‌چون **مدلول سیاقی** نشان‌دهنده روی‌کرد سبزواری در تعریف سیاق و درک مَوْسَعِ او از آن است. باری، سبزواری با استناد به این آیه در مقام تفسیر **قرآن با قرآن**، شدت نهی از ولی گرفتن دشمن خدا را به موارد دشمنی آشکار محدود می‌سازد و تعاملات روزمره را خارج از دامنه نهی می‌داند. این‌گونه، از افراط در تفسیر سیاسی آیه — مانند آنچه در برخی تفاسیر معاصر دیده می‌شود — اجتناب می‌کند و بر جنبه‌های اخلاقی-عاطفی پنهان در سیاق آیات **قرآن** تأکید می‌ورزد؛ آن‌سان‌که در جوامع چندفرهنگی معاصر امکان هم‌زیستی مسالمت‌آمیز با حفظ هویت ایمانی برقرار بماند.

مثال دیگر تحلیل سیاقی سبزواری از حقیقت ایمان و مراتب آن است. سبزواری ضمن بررسی سیاق آیات حاوی عبارت «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، ایمان را دارای مراتب اعتقادی، زبانی و عملی، و جایگاه آن را هم در سه ساحت قلب، زبان و رفتار معرفی می‌کند. به باور وی، تحقق کامل ایمان مستلزم اجتماع هر سه بُعد است. در غیر این صورت و با نقص در یکی از مراتب، فرد در همان مرتبه دچار کفر یا نفاق می‌شود. وی بحث‌های مفسران درباره **بَسَاطَت** یا **ترکیب** تصدیق لسانی را بیشتر از جنس اختلافات لفظی می‌داند و در کوشش برای تفسیر برپایه سیاق، با نظر به تشبیه کفر و ایمان در روایات به ظلمت و نور، و با نظر به دیگر آیات **قرآن**، تأکید می‌کند میان‌شان واسطه‌ای نیست (مواهب الرحمن، ۷۴/۱).

بازخوانی رابطه ایمان و عمل صالح برپایه سیاق نیز مثالی دیگر از روی‌کرد سبزواری است. وی در تفسیر آیه «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا» (بقره/ ۶۲)، بر اساس سیاق آیه عمل صالح را جزئی از حقیقت ایمان می‌داند که ایمان بی‌آن کارکرد واقعی ندارد و بر همین پایه از نظریه کلامی شیعیان دفاع می‌کند که ایمان تنها با باور به مبدأ، معاد و التزام عملی به شریعت معنا می‌یابد. در ادامه نیز می‌افزاید ادعای تدین (مثلاً یهودی یا نصرانی بودن) فاقد اعتبار، و ملاک هدایت‌شدگی تحقق سه‌گان ایمان به خدا، ایمان به روز جزاء و عمل صالح است (همان، ۲۷۰/۱).

۲) کاربست سیاق در سطح فهم معنای سوره

مهم‌ترین کارکرد سیاق در سطح جمله تعیین مراد آیه با تحدید دایره معنایی واژگان در بافت محدود عبارت است. سبزواری در **مواهب الرحمن** با توجه به نحوی، معنای لغوی واژگان را بازخوانی و با سنجش آن‌ها در پرتو سیاق، دلالت دقیق آیه را آشکار می‌کند. وی در سطح متن، سیاق را از حدّ یک قرینه زبانی فراتر می‌بیند، آن را در انسجام آیات می‌جوید و هم‌چون روشی برای شناخت کلان‌ساختار سوره‌ها به کار می‌بندد و با تکیه بر سیاق در رفع تعارض‌های ظاهری، بازسازی تناسب درونی و شناخت وحدت معنایی سوره می‌کوشد.

۲-۱) تعیین مرجع ضمائر

یکی از جنبه‌های نوآورانه روی‌کرد سبزواری در **مواهب الرحمن** بهره‌گیری نظام‌مند از سیاق برای تعیین مرجع ضمائر در آیات است. از دید او، در برخی آیات مرجع ضمیر با آن‌چه در نگاه نخست فهمیده می‌شود متفاوت است و تنها تحلیل سیاق امکان کشف معنای دقیق را فراهم می‌کند. مثلاً، در بحث از آیه «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ» (بقره/ ۱۴۶) می‌گوید: «وَالْمُسْتَفَادُ مِنْ سِيَاقِ الْآيَةِ أَنَّ الضَّمِيرَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى يَعْرِفُونَهُ رَاجِعٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ (ص)» (**مواهب الرحمن**، ۲/ ۱۱۷).

در تفسیر آیه «وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ» (بقره/ ۲۳)، سبزواری بر لطف نهفته در تعبیر «عبدنا» تأکید می‌کند و آن را نشانه‌ای بازتابیده از عنایت الهی در سیاق آیه می‌داند؛ چراکه خطاب به تردیدکنندگان و توأم با بزرگداشت مقام پیامبر (ص) است. برخی مفسران درباره مرجع ضمیر «مِثْلِهِ» اختلاف دارند که آیا اشاره به پیامبر (ص) دارد یا به **قرآن**. سبزواری در این‌جا نیز با تحلیل سیاق، وحدت و ملازمه کامل میان صاحب وحی و متن وحی را یادآور می‌شود؛ اما در نهایت با توجه به ساختار آیه و شواهد آیات دیگر تحدی، ضمیر را به **قرآن** برمی‌گرداند. استدلال وی آن است که هرچند مقام نبوت و نزول **قرآن** بر پیامبر (ص) دو حقیقت متلازم اند و جدایی‌ناپذیر، تحدی و معجزه‌بودن ناظر به اصل کتاب است؛ چنان‌که تعبیر مشابه در آیات تحدی دیگر — مثلاً، «فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ» (طور/ ۳۵) یا «بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ» (اسراء/ ۸۸) — نیز بر همین محور قرار دارد (سبزواری، **مواهب الرحمن**، ۱/ ۱۱۱).

در ذیل آیه «ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ» (آل عمران/ ۸۱) می‌نویسد: برخی مفسران ضمیر «بِهِ» را به کتاب و حکمتی که بر مردم نازل شده است و ضمیر دوم «تَنْصُرُنَّهُ» را به پیامبر (ص) نسبت داده‌اند. وی می‌افزاید با این حال مرجع هر دو ضمیر را باید به رسول بازگرداند. سپس با تحلیل سیاق شواهدی به نفع مدعای خود اقامه می‌کند (همان، ۱۱۲/۶). در بحث از آیه «وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ» (نساء/ ۱۵۹) نیز که برخی ضمیر «بِهِ» را به خدا و برخی دیگر به پیامبر (ص) برگردانده‌اند سبزواری — با تکیه بر سیاق — این

آراء را نادرست می‌داند و تأکید می‌کند که ضمیر «بِه» به عیسی^(ع) و ضمیر «مَوْتِه» نیز به هم او بازمی‌گردد. بدین‌سان، وی با تحلیل بافت آیه و نسبت‌سنجی میان دو ضمیر نشان می‌دهد که تفسیرهای مبتنی بر اخبار خاص یا بازگرداندن ضمیر به غیر عیسی^(ع) با سیاق آیه ناسازگار است (همان، ۱۰/۱۲۳-۱۲۴). آخرین مثال را می‌توان در آیه «إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا» (نساء/ ۳۵) جست. مفسران تردید نموده‌اند که ضمیر فاعلی مُشْتَرِک را باید به زن و شوهر بازگرداند یا به دو حکمی که برای رفع اختلاف برمی‌گزینند. سبزواری با استناد به این قرینه سیاقی که این حکم‌ها هستند که علی‌القاعده باید نیت اصلاح و صلاح داشته باشند ضمیر یادشده را به حکمین بازمی‌گرداند (مواهب الرحمن، ۸/ ۱۶۵).

۲-۲) فهم نکات بلاغی

از نگاه سبزواری، سیاق هم‌چون یکی از ابزارهای فهم متن نقشی کلیدی در تبیین جلوه‌های بلاغی قرآن ایفاء می‌کند. با توجه به بافت و پیوستگی آیات و شیوه‌های بیانی — مثل حصر، تأکید و انحصار — معنا به‌گونه‌ای دقیق‌تر آشکار می‌شود. برای نمونه، در تفسیر آیه «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» (حمد/ ۵)، سبزواری نخست هم‌چون عموم مفسران، با تکیه بر سیاق آیات ابتدائی سوره حمد، ساختار جمله و تقدیم مفعول «إِيَّاكَ» در آن را نشانه حصر در عبودیت و استعانت می‌داند. وی با نظر به دیگر شواهد قرآنی سپس می‌افزاید که در قرآن حصر بندگی با ضمیر غائب یا متکلم هم یاد شده است؛ مثلاً در «أَلَا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ» (یوسف/ ۴۰) یا «فَاِئْتِ بِهَا فَاغْبُورِينَ» (عنکبوت/ ۵۶)؛ اما در آیه موردبحث اصل کاربرد ضمیر خطاب برای اشاره به خدا — در کنار فضای توحیدی و سیاق سوره که خدا را رب العالمین، الرحمن الرحیم و مالک يوم الدين معرفی می‌کند — برای تأکید بر انحصار عبودیت و استعانت است.

سبزواری تصریح می‌کند:

سیاق آیه اقتضا دارد که تنها کسی شایسته پرستش است که مالک مطلق و بی‌نیاز از همه و سرچشمه همه فیوضات است و غیر او هرچه باشد مملوک و نیازمند است. از این‌رو عبادت غیر او جهل و انحراف است. این تفسیر راز تأکید امامان^(ع) بر «العقل ما عُبِدَ بِهِ الرَّحْمَنُ وَ اكْتُسِبَ بِهِ الْجَنَانُ» و سبب کثرت کاربرد تعبیر جهل درباره مشرکان در قرآن و سنت را نیز آشکار می‌کند (مواهب الرحمن، ۱/ ۵۳ به بعد).

نقش قاعده بلاغی تقدم و تأخیر در فهم نظام معنایی نعمت‌های بهشتی هم از نگاه سبزواری مهم و قابل‌توجه است. سبزواری در تفسیر:

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (بقره/ ۲۵)

درباره کاربرد تعبیر جمع **جَنّات** دو احتمال را مطرح می‌سازد: یکی این‌که عموم بهشتیان **جَنّات** یا باغ‌هایی دارند و کاربست تعبیر جمع ناظر به متکثر بودن بهشتیان است؛ دیگر این‌که مراد آن باشد که هر فرد بهشتی برای خودش چند باغ داشته باشد. او نتیجه می‌گیرد که با توجه به عنایت ویژه الهی به تک‌تک افراد که در سیاق بازتاب یافته است، تعدد بهشت برای هر فرد قوی‌تر به نظر می‌رسد (**مواهب الرحمن**، ۱/ ۱۲۹).

وی در ادامه با تمرکز بر سیاق و ترتیب عبارات، یادآور می‌شود که در این آیه هم‌سران و زندگی مشترک در بهشت پس از بیان رزق یاد شده است. سبزواری این تأخیر در ذکر هم‌سران نسبت به رزق را ناشی از تقدم تکوینی تغذیه بر اجتماع جنسی می‌داند؛ یعنی از نظر آفرینش، نخست نیازهای حیاتی و تغذیه‌ای، و سپس نیازهای اجتماعی و غریزی در مدّ نظر قرار می‌گیرند. وی هم‌چنین بیان می‌کند که تخصیص رزق به «ثمره» (میوه‌ها)، نشان‌دهنده استمرار نظام آفرینش دنیا در آخرت، و مشابهت این دو نظام است. با این حال، درباره ماهیت رزق در آخرت توضیح می‌دهد که بقاء اهل بهشت مانند دنیا وابسته به تغذیه مادی و تحلیل قوای جسمانی نیست؛ بل که رزق بهشتی عمدتاً جنبه لذت‌بخشی و تلذذ دارد و نه ضرورت بقاء.

در پاسخ به اشکال برخی مفسران، که می‌گویند در معاد جسمانی نباید **حرکت و تحلیل** یا فرسایش انرژی و قوای جسمانی وجود داشته باشد، سبزواری تصریح می‌کند برخی ویژگی‌های جسمانی مانند تغذیه در آخرت باقی است و این به معنای تحلیل یا کاستن قوای بدن نیست؛ همان‌گونه که جنین در رحم مادر تغذیه می‌کند، بی‌آنکه تحلیل و فرسایشی برای او رخ دهد.

۲-۳) کشف روابط ساختاری آیات سوره

آیه‌الکرسی (بقره/ ۲۵۵) از آیاتی است که در طول تاریخ تفسیر محور مباحث کلامی و الهیاتی قرار گرفته است. مفسران غالباً آن را به منزله آیه‌ای مستقل و جدا از زمینه پیرامونی آن تفسیر کرده و بیش‌ترین توجه خود را به بحث از مضامینی —هم‌چون حیات و قیومیت مطلق الهی، علم فراگیر خدا و نفی شفاعت بی‌اذن او— در خود آیه معطوف کرده‌اند. پرسشی نیز همواره باقی است: آیه‌الکرسی چه نسبتی با آیات پیش و پس از خود دارد که ماهیتی اجتماعی، تربیتی و حتی فقهی دارند؛ مثلاً، پیوند آیه‌الکرسی با بحث از انفاق در آیه قبل یا بحث از «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» در آیه بعد چیست؟ بسیاری از مفسران یا به این پرسش پرداخته، و آیه را منفصل تفسیر نموده، یا تنها پیوندی کلی و غیرنظام‌مند میان آیه‌الکرسی و دیگر آیات برقرار کرده‌اند.

سبزواری با تأکید بر تحلیل سیاقی، پاسخی نو ارائه می‌دهد. او تصریح می‌کند آیه‌الکرسی نه صرفاً بیانی

انتزاعی درباره ربوبیت الهی، بل که حلقه‌ای معنادار در زنجیره‌ای از آیات است که نسبت میان معرفت توحیدی و التزام اجتماعی به شریعت را روشن می‌کنند. وی بر این نکته تأکید دارد که مضمون توحیدی آیه‌الکرسی در متن سوره بقره مبنای مشروعیت تشریع احکام و دعوت دینی است. بدین‌سان، آیه نشان می‌دهد که پذیرش الزامات دینی بر پایه ایمان به ربوبیت و قیومیت الهی استوار است و با اصل «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» تکمیل می‌شود؛ زیرا التزام به دین تنها در چارچوب انتخاب آگاهانه و آزاد معنا می‌یابد (بنگرید به: سبزواری، **مواهب الرحمن**، ۴/ ۲۸۷-۲۸۸).

نوآوری سبزواری در این است که با تکیه بر سیاق آیه‌الکرسی را از سطح یک متن صرفاً کلامی فراتر می‌برد و آن را به بنیاد فقهی-اجتماعی شریعت و مبنای تمدنی دین پیوند می‌زند. از نظر او، گسستن این آیه از بستر معنایی پیرامونی موجب تقلیل کارکرد و پیام آن می‌شود؛ در حالی که تحلیل سیاقی نشان می‌دهد این آیه نقش کلیدی در ایجاد ارتباطی منسجم میان توحید نظری، تشریع عملی و آزادی در پذیرش دین دارد.

در جای دیگر ضمن بحث از آیه قوامیت (نساء/ ۳۴) می‌آورد:

و المستفاد من سیاق الآیة الشریفة أنّ القوامیة هذه الثابتة للرجال لیست قوامیة سلطه و ابتزاز و جبروت، بل هی قوامیة حفظ و عنایة و رحمة لقیام الاسرة.

ترجمه: آنچه از سیاق آیه شریفه برداشت می‌شود این است که قوامیت مردان، قوامیتی مبتنی بر سلطه، زورگویی و استبداد نیست، بل که قوامیتی است بر پایه حفظ، مراقبت و مهربانی برای برپایی و پایداری خانواده (**مواهب الرحمن**، ۸/ ۱۶۴).

این‌گونه، بر مبنای سیاق آیه قوامیت را نه سلطه‌گری بل که حفاظت و مراقبت تفسیر کرده است. در توضیح این مبنا باید گفت آراء مشهور تفسیری ذیل آیات ۱۲۸-۱۳۰ سوره نساء درباره حقوق زنان عمدتاً در دو محور قابل دسته‌بندی‌اند. برخی مفسران مراد از توصیه مذکور در آیه ۱۲۸ به صلح را امری به زنان برای تنازل از حقوقش، یا تعبیر «وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ» در همان آیه را کنایه از بخل و پستی نفوس زنان انگاشته‌اند. گروهی دیگر نیز با تفکیک میان عدالت رفتاری و عدالت قلبی، نفی عدالت را محدود به گرایش‌های عاطفی و نه حقوقی قلم‌داد کرده‌اند. سبزواری از هردو دیدگاه فاصله می‌گیرد.

او با تحلیل سیاقی نشان می‌دهد پیوند «فلا جناح... والصلح خیر» با «وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ» بیانگر این است که هردو طرف مخاطب مضمون این آیه‌اند: هم مرد ممکن است کسی باشد که در تمایل و بذل حقوق کوتاهی کند و هم البته ممکن است که زن از مطالبه سهم خود بگذرد. بنابراین مراد از **صلح** نیز توافقی عادلانه و دوطرفه برای حفظ زندگی مشترک است؛ نه صرفاً چشم‌پوشی یک‌طرفه. پیوند آیه ۱۲۸ به آیات بعد نیز مشخص می‌کند مراد از «وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا» نفی واقع‌بینانه وجود عدالت عاطفی است و تکلیف عملی زوج غلبه بر

میل‌های مُضَرّ و جلوگیری از ظلم بر طرفین است (بنگرید به: سبزواری، *مواهب الرحمن*، ۹/ ۳۸۹-۳۹۰). گویا به باور سبزواری، این‌گونه می‌توان به نظر به سیاق حد و مرز صلح و نسبت آن با عدالت را دریافت، برداشت‌های تک‌سویه از آیه را نقد نمود، مضمون آیه را از سطح فقهی و حقوقی به سطح اخلاقی ارتقاء داد، و این‌گونه، مانعی در برابر شُح و ظلم به هر دو طرف پدید آورد.

۳. کارکرد سیاق در سطح متن

سیاق در روش تفسیری سبزواری صرفاً ابزاری برای فهم موضعی واژگان نیست؛ سازوکاری روشمند است که لایه‌های کلان معنا را آشکار می‌کند. سبزواری با تکیه بر بافت آیات، سیاق را در رفع تعارضات، نقد آراء مفسران و بازسازی تناسب درونی آیات به کار می‌گیرد و بدین‌سان آن را از سطح یک قرینه ادبی فراتر می‌برد و به بنیانی معرفت‌شناختی در فهم *قرآن* تبدیل می‌کند.

۳-۱) رفع تعارضات ظاهری آیات

یکی از کاربردهای سیاق از نگاه سبزواری رفع تعارضات ظاهری آیات است. از نگاه او تحلیل سیاقی انسجام درونی آیات را آشکار و ابهامات را برطرف می‌کند. یک نمونه از کوشش او برای رفع تعارض آیات برپایه سیاق را می‌توان در تفسیر تطبیقی او از دو آیه مرتبط با آمرزش گناهان در *سوره نساء* بازدید:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ (نساء/ ۳۱).
إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ (نساء/ ۴۸).

در آیه دوم سخن از این می‌رود که اگر خدا بخواهد همه گناهان جز شرک بخشودنی اند؛ اما ظاهر آیه اول آن است که به جز شرک، دیگر گناهانی هم هستند که *کَبَائِر* به‌شمار می‌روند و بخشش گناهان مشروط به اجتناب از همه آن‌ها - و نه فقط شرک - است.

سبزواری در مقام رفع این تعارض توضیح می‌دهد آیه ۳۱ آمرزش گناهان صغیره را مشروط به اجتناب از گناهان کبیره، و آیه ۴۸ آمرزش همه گناهان به جز *شُرک* - اعم از گناهان صغیره و کبیره - را مشروط به اراده الهی می‌کند. او سپس با تحلیل سیاقی و رجوع به آیات دیگر نشان می‌دهد آیه ۴۸ صرفاً از نیامرزدگی شرک می‌گوید و اسباب مغفرت دیگر گناهان، مانند اجتناب از کبائر، شفاعت، استغفار ملائکه و اعمال صالح، در آیات دیگر آمده است. براین‌پایه، سبزواری تأکید می‌کند که شرک بزرگ‌ترین گناه کبیره است و اجتناب از آن، کلید پاکی معنوی است (*مواهب الرحمن*، ۸/ ۲۷۳).

ردّ شبهه *اکراه دینی* با نظر به سیاق هم مثالی دیگر در همین زمینه است. سبزواری در تفسیر «رَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ» (بقره/ ۶۳) تصریح می‌کند که با نظر به این آیه می‌توان مراد از «وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ

واقع بهیم» (اعراف/ ۱۷۱) را نیز دریافت. او در ادامه می‌نویسد:

نَّقَّ به معنای کشیدن یا برکندن است و این امر به دو صورت قابل تصور است: اول اینکه این برکندن بر اثر زلزله‌ای باشد که در زمین رخ داده است. دوم آنکه این برکندن، به عنوان معجزه‌ای از جانب خداوند متعال، بدون واسطه و علتی طبیعی مانند زلزله یا امثال آن باشد. می‌توان فرض دوم را با توجه به ظهور آن هم‌چون یک معجزه مستقل تأیید کرد (مواهب الرحمن، ۱/ ۲۷۶).

سبزواری مضمون روایاتی را نیز که وقوع این روی‌داد را برای واداشتن بنی‌اسرائیل به ایمان یا التزام به تورات برشمرده‌اند مخالف عقل و شرع می‌داند؛ چرا به فرموده قرآن در دین اکراهی نیست (بقره/ ۲۵۶) و گذشته‌ازاین، رفع کوه طور نشانه‌ای آشکار از اعجاز الهی بوده است و مردم نیز —با علم قبلی و حفظ اختیار— مأمور به اخذ تورات بَقُوَّةِ شده‌اند (بقره/ ۶۳). وی در استدلال بر این معنا می‌افزاید سیاق آیه نیز بر آزادی انتخاب و الزام با تکیه بر تعهد و پیمان پیشین —پس از نزول تورات— دلالت دارد؛ نه اجبارِ صرف.

نمونه دیگر از کوشش سبزواری برای رفع تعارضات ظاهری و ابهامات را می‌توان در تفسیر او از آیه ۸۳ سوره نساء مشاهده کرد:

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا.

در شرح این آیه سبزواری نخست آراء و احتمالات مطرح‌شده از سوی مفسران درباره استثنای «قلیلاً» را نقل می‌کند و سپس با استناد بر سیاق، همه آن‌ها را مردود و بر خلاف بافتار و ساختار متن قرآن می‌شمارد. به‌زعم وی، معنای آیه این است که اگر فضل و رحمت الهی شامل حال شما نبود، بی‌تردید جز عده‌ای اندک، همه در پی‌روی از شیطان قرار می‌گرفتید و از مسیر هدایت منحرف می‌شدید. این «عده قلیل» اشاره به مؤمنانی دارد که ایمان خالص دارند و سراپا تسلیم فرمان خدا و پیامبر^(ص) اند (مواهب الرحمن، ۸۱/ ۹). سبزواری در جاهای دیگر نیز که اختلافی در برداشت از آیات پیش آید مراجعه خردمندانه به سیاق و بررسی دقیق شواهد درون‌متنی و شرایط نزول راه‌گشای حل این ناسازگاری‌های ظاهری می‌داند (برای نمونه، بنگرید به: همان، ۱۷۷/ ۱۰).

۲-۳) سیاق به‌مثابه انسجام معنایی در سطح قرآن

پیش‌تر گفتیم سبزواری سیاق را برای شناخت ساختار سوره به‌کار می‌برد. اکنون باید بیفزاییم وی فراتر از کوشش برای شناخت روابط درونی آیات یک سوره به‌مثابه سیاق، روابط معنایی آیات با هم‌دیگر در سراسر قرآن را هم برای شناخت سیاق آیه در سطحی فراتر از متن سوره پی می‌گیرد. برای نمونه، در بحث از آیات تحریم ربا در قرآن کریم، بیش‌تر مفسران معاصر —هم‌چون طباطبایی یا مراغی— تمرکز خود را بر تحدیدِ فقهی ربا گذاشته، و

تحریم را به مصادیق آشکار بهره‌خواری فروکاسته‌اند. سبزواری اما با دقت در سیاق آیات، افقی متفاوت می‌گشاید: او آیات ربا را نه حکم فقهی منفصل، بل که حلقه‌ای در زنجیره پیوسته‌ای می‌بیند که از انفاق و صدقه تا حصول تقوا امتداد دارد.

بدین‌سان، تحریم ربا صرفاً «نهی از معامله ربوی» نیست؛ بل که در مقابله مستقیم با انفاق قرار می‌گیرد: انفاق، سازوکار توزیع عادلانه و بازتوزیع ثروت است؛ درحالی‌که سبب ابزار تمرکز سرمایه و تولید نابرابری اجتماعی است. سبزواری تصریح می‌کند که این پیوند سیاقی، نشان‌دهنده استمرار یک منطق کلان در قرآن است: تحریم ربا ادامه همان سیاست قرآنی است که در آل عمران/ ۱۳۰ و روم/ ۳۹ نیز با محوریت عدالت اجتماعی و تقوا دنبال می‌شود (مواهب الرحمن، ۴/ ۴۱۷).

در این استدلال او دو نوآوری برجسته است: یکی این‌که تحریم ربا را به مثابه امتداد سیاقی و ساختاری احکام پیشین می‌شناسد، نه تشریعی جدید و منفصل؛ و دیگر این‌که فهم مسئله را از سطح فقهی صرف به افق عدالت اجتماعی-اخلاقی قرآن ارتقاء می‌دهد و تقوا را معیار منزلت اجتماعی معرفی می‌کند. به این ترتیب، درحالی‌که بسیاری از مفسران تنها به تحدید مصادیق فقهی ربا بسنده کرده‌اند، سبزواری بر اساس تحلیل سیاقی، بنیانی نظام‌وار برای اقتصاد قرآنی به دست می‌دهد که هم بُعد تقنینی دارد؛ هم بُعد ارزشی.

در تفسیر مواهب الرحمن تحلیل سیاقی در بسیاری از موارد برای فهم پیوندهای معنایی میان آیات یک سوره به‌کار گرفته می‌شود تا انسجام ساختاری و درون‌متنی قرآن را برجسته کند و دیدگاهی نظام‌مند نسبت به آیات بازنماید. برای نمونه، سبزواری در تحلیل آیه «وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ» (بقره/ ۲۷۲) نخست با توجه به سیاق آیات پیش و پس، ارتباط میان موضوع هدایت و مسئولیت پیامبر (ص) را یادآور می‌شود. وی توضیح می‌دهد که مسئولیت پیامبر (ص) تنها رساندن پیام و تکمیل حجت است؛ انتخاب مسیر سعادت یا شقاوت بر عهده خود انسان است (مواهب الرحمن، ۱/ ۴۱۵). این تبیین با رعایت پیوند معنایی میان آیات، انسجام درون‌متنی و هم‌آهنگی با عقل فطری را برجسته می‌کند.

سبزواری سپس با تحلیل سیاق آیات، ارتباط معنایی میان عمل انسان و جزاء آن در آخرت را نشان می‌دهد. وی تأکید می‌کند که هر عملی، حتی به میزان ذره‌ای، نزد خدا محفوظ است و پاداش یا جزاء آن حتمی خواهد بود؛ همان‌گونه که در آیه «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» (زلزال/ ۸) بیان شده است (سبزواری، مواهب الرحمن، ۱/ ۴۲۳). این تحلیل سیاقی نه تنها معنای آیه منفرد را روشن می‌سازد، بل که انسجام مفهومی و پیوند معنایی میان آیات مرتبط را نیز تقویت می‌کند و روی‌کردی راه‌بردی برای تثبیت مفاهیم و تقویت نگرش منظومه‌ای به قرآن فراهم می‌آورد.

۳-۳) دیگر کاربردهای تحلیل سیاقی

یک هدف سبزواری از تفسیر **قرآن** رفع ابهامات و پاسخ به اشکالاتی تفسیری است که مخالفان عقائد اسلامی و شیعی می‌گیرند. از برخی تحلیل‌های سبزواری می‌توان دریافت که وی در حل تعارض‌های ظاهری آیات و پاسخ‌گویی به این قبیل پرسش‌های تفسیری هم سیاق را معیاری مهم و کارآمد می‌داند. برای نمونه، سبزواری در تحلیل آیه «وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى» (انفال/ ۱۷) بر دو نکته مرتبط با بحث از جبر و اختیار انسان تأکید می‌کند. نخست از این می‌گوید که برخی آیات دیگر با تعداد بیشتر و دلالت روشن‌تر بر اختیار انسان در اعمال او، تعارض ظاهری آیه را رفع، و منافات نداشتنش با اختیار انسان را روشن می‌کنند.

وی سپس در ادامه می‌افزاید سیاق آیه و قرائن پیرامونی هم نشان می‌دهد که نفی رمی از پیامبر^(ص) تنها به معنای نفی اثر خارق‌العاده او به مثابه یک انسان بر روی داده‌ها است؛ نه نفی فعل مستقیم او. به بیان دیگر، پیامبر^(ص) عمل را انجام داده است؛ اما تأثیر آن به دست خدا مُحَقَّق می‌شود (**مواهب الرحمن**، ۱/ ۱۳۵). سبزواری با این تحلیل سیاقی، ضمن رفع سوءبرداشت‌های احتمالی درباره جبر و اختیار، تأکید می‌کند که جبر مطلق (جبر اقتضائی) با اختیار فعلی انسان تعارض ندارد و انسان، حتی حیوان، در چارچوب اراده کلی الهی، دارای توانایی انتخاب واقعی است (همان‌جا).

علاوه بر موارد فوق، تحلیل سیاق از دیدگاه سبزواری کاربردهایی نیز در مباحث فقهی و کلامی دارد. در حوزه استنباط احکام شرعی و بررسی عقلانی باور دینی سیاق جایگاهی بنیادین می‌یابد. برای نمونه، وی در تفسیر آیات الاحکام تلاش می‌کند با توجه به شرایط و زمینه‌های نزول آیات استنباطی هم‌آهنگ با مقاصد شریعت ارائه دهد (برای نمونه، بنگرید به: **مواهب الرحمن**، ۲/ ۲۳۷، ۳/ ۱۸، ۲۰۷، ۱۱/ ۲۶۶).

نتیجه

تحلیل تفسیر **مواهب الرحمن** نشان می‌دهد که از نظر سبزواری سیاق نه صرفاً به مجموعه قرائن پیرامونی و عبارات قبل و بعد یک آیه، بل که به همه قرائن لفظیه و عقلیه مفید برای فهم متن گفته می‌شود. این‌گونه، در روی‌کرد سبزواری به تفسیر، سیاق نه تنها ابزاری کمکی بل که **ستون فقرات روش تفسیری** است. هدف او هم از تحلیل سیاق صرفاً فهم جملات و عبارات منفرد نیست؛ او به سیاق به مثابه بنیانی معرفت‌شناختی برای کشف لایه‌های کلان معنا و تفسیر جامع **قرآن** می‌نگرد. با بهره‌گیری از سیاق مراد آیه و معنای واژگان را در بافت مشخص می‌کند، لایه‌های عمیق‌تر دلالت را می‌کاود و دیدگاه‌های دیگر مفسران را نیز با معیار سیاق می‌سنجد.

مطالعه تفسیر **مواهب الرحمن** نشان می‌دهد که سبزواری در سطح جمله با نظر به سیاق معنای دقیق واژگان و مراد آیه، بافت واژگان و جملات، و لایه‌های پنهان دلالت را بازمی‌شناسد و بررسی و ارزیابی دیدگاه‌های دیگر

مفسران را نیز با معیارهای درون‌متنی و بینامتنی فراهم می‌آورد. سیاق به سبزواری اجازه می‌دهد تا تفسیر هر آیه را با لحاظ پیوست‌ها و زمینه‌های نزول آن سامان دهد و برداشت‌های ناصحیح یا جزئی از معنا را اصلاح کند. سیاق در تحلیل سبزواری هم‌چون معیاری عمل می‌کند که امکان درک دقیق جایگاه ضمائر و قصد واقعی فاعلان را فراهم می‌آورد. وی با تکیه بر سیاق، روشی بدیع در تعیین مرجع ضمائر ارائه می‌کند که چه‌بسا بتوان گفت فراتر از یک ابزار زبانی به رکن اصلی روش تفسیری او بدل شده است.

در سطح متن، سیاق ابزاری برای کشف انسجام و نظام‌مندی متن است. تحلیل سیاقی در این سطح به معنای بازسازی پیوند معنایی میان آیات، رفع تعارضات ظاهری، تبیین ارجاعات ضمائر، تحلیل نکات بلاغی و تبیین ارتباط میان آیات و سوره‌ها، انسجام کلان قرآن و هم‌آهنگی میان مفاهیم و احکام است. سبزواری با اصرار بر ضرورت تحلیل سیاقی در این سطح می‌خواهد روی‌کردی منظومه‌ای، یکپارچه و مسئله‌محور به تفسیر ارائه دهد که نه تنها فهم دقیق و عمیق آیات را ممکن می‌سازد، بل که نقد و بازبینی روشمند آراء دیگر مفسران را نیز تسهیل می‌کند.

این‌گونه مواهب الرحمن الگویی کم‌نظیر در بهره‌گیری روشمند از سیاق ارائه می‌دهد؛ الگویی که پیوند میان فهم واژگانی، انسجام معنایی، تحلیل بلاغی و بینامتنی، و ارزیابی تفاسیر پیشین را در یک چارچوب منسجم محقق می‌سازد. روی‌کرد سبزواری افقی نو در مطالعات روش‌شناسی تفسیر نیز گشوده، و کاربرد سیاق را از یک قرینه ادبی صرف به ابزاری مهم با نقشی بنیادین در تفسیر ارتقاء داده است.

منابع

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- آلوسی، محمود بن عبدالله، روح المعانی، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق.
- ۳- خامه‌گر، محمد، ساختار هندسی سوره‌های قرآن، تهران، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، ۱۳۸۶ش.
- ۴- خطیب قزوینی، محمد بن عبدالرحمان، علوم البلاغة، بیروت، دار احیاء العلوم، ۱۴۰۸ق.
- ۵- دروزه، محمد عزت، التفسیر الحديث، قاهره، دار احیاء الکتب العربیه، ۱۳۸۳ش.
- ۶- رجبی، محمود، روش تفسیر قرآن، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^(ع)، ۱۳۸۸ش.
- ۷- رجبی، محمود، روش‌شناسی تفسیر قرآن، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه و سمت، ۱۳۷۹ش.
- ۸- رضایی اصفهانی، محمدعلی، تفسیر قرآن مهر، قم، پژوهشهای تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۷ش.
- ۹- زرکشی، محمد بن عبدالله، البرهان فی علوم القرآن، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۰ق.
- ۱۰- سبزواری، سید عبدالاعلی، مواهب الرحمن، بیروت، مؤسسه اهل بیت^(ع)، ۱۴۰۹ق.
- ۱۱- صدر، سید محمدباقر، دروس فی علم الاصول، بیروت، دار الکتب اللبنانی، ۱۹۷۸م.

- ۱۲- طباطبایی، سید محمد حسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت، اعلمی، ۱۳۹۰ ش.
- ۱۳- مظفر، محمد رضا، *اصول الفقه*، قم، انتشارات اسماعیلیان، ۱۳۷۵ ش.
- ۱۴- معرفت، محمد هادی، *التمهید فی علوم القرآن*، قم، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید، ۱۳۸۸ ش.
- ۱۵- مغنیه، محمد جواد، *التفسیر الکاشف*، قم، دار الکتاب الإسلامی، ۱۴۲۴ ق.
- 16- Asgharpour, H., & et. al., "Typology of the Role of Siāq in the Interpretation of *Min Waby al-Qur'ān*, From Meaning Determination to Transcendence of Signification", *Quranic Stylistic Studies*, vol. 12, 2023¹.
- 17- Johnson, R., "The Role of Context in Quranic Interpretation", *Journal of Quranic Studies*, vol. 17, no. 3, 2015.
- 18- Nouraldeem, A. S., "Meaning and Context: Three Different Perspectives", *British Journal of English Linguistics*, vol. 3, no. 2, 2015.
- 19- Rahman, F., *Major Themes of the Qur'ān*, Chicago, IL, University of Chicago Press, 1980.
- 20- Saeed, A., *Reading the Qur'an in the Twenty-First Century: A Contextualist Approach*, Abingdon, Routledge, 2014.
- 21- Smith, J., "Contextualizing the *Qur'ān*: A New Approach to Interpretation", *Islamic Studies*, vol. 52, no. 3, 2015.
- 22- Taban, J., "The Role of Context in Interpreting Quran", *Religious Anthropology*, vol. 15, 2008.

1. <https://doi.org/10.30473/qss.2023.67890.1234>.